

KURUCZ BARNABÁS¹

Az erőszak állami monopolizálása a figurációs szociológia tükrében

The state monopolization of violence from the perspective of figurational sociology

Absztrakt

Tanulmányomban Norbert Elias szociológiája révén mutatom be az erőszak-monopólium kialakulását és megszilárdulását. Ennek során kiemelt figyelmet fordítok a relacionista szemlélet kidomborítására, valamint az erőszak túlélési egységekben betöltött funkcióira. Röviden ismertetem az erőszak visszaszorulásának mintázatait, valamint kitérek azokra a módszertani vitákra, melyek az erőszak „mérhetősége” köré szerveződnek. Végezetül utalok azokra az elemzési lehetőségekre, melyek az erőszak szublimált formáit állíthatják a figurációs szociológia fókuszterébe.

Kulcsszavak: erőszak, erőszak-monopólium, Norbert Elias, túlélési egység, figurációs szociológia

Abstract

In my paper, I use the sociology of Norbert Elias to show the emergence and consolidation of the monopoly of violence. In doing so, I will pay particular attention to the emergence of a relational perspective and the functions of violence in survival units. I will briefly describe the patterns of the decline in violence and refer to the methodological debates that have centred around the 'measurability' of violence. Finally, I refer to the analytical possibilities that can bring sublimated forms of violence into the focus of figurative sociology.

Keywords: violence, monopoly on violence, Norbert Elias, survival unit, figurational sociology

¹ Doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, elemző, Alapjogokért Központ.

Bevezetés

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy Norbert Elias történeti szociológus munkássága segítségével bemutassam az erőszak állami monopóliummá válásának folyamatát. Elsőként az embercsoportok elkülönülésének és összetartozásának sajátos dinamikáját ismertetem a német gondolkodó fogalomkészlete révén. Ezt követően az elkülönülés során kialakuló ún. túlélési egységeken belül formálódó erőszak-monopólium stabilizálódását mutatom be. Röviden kitérek az erőszak alakzatok közötti viszonyrendszerben betöltött funkciójára. Végezetül utalok azokra az elemzési lehetőségekre, melyek az erőszak szublimált formáit állíthatják a figurációs szociológia fókuszterébe. A tanulmány bevezető jellegéből fakadóan az erőszakkontroll kapcsán fölmerülő számos témát – térhiány okán – kénytelen vagyok zárójelbe tenni.

Az emberi elkülönülés és összetartozás dinamikája

A magában álló egyénekből vagy épp ellenkezőleg, egy magasabb szintű kollektív szubjektumból való kiindulást gyakran magától értetődőnek veszi a szociológia tudománya, ugyanis az emberi élet szubsztantív² értelmezéséből indul ki. Erre többek közt a fúzió-elméletek szolgáltatnak megfelelő példát, hiszen gyakran esik szó arról, hogy eltérő társadalmi egységek (család, törzs, nemzet, állam stb.) léteznek, melyek eleve adottak.³ Ehhez hasonlatosan az emberi interakciókat megszabó normákat és kereteket szintén statikus létezőnek tekintik. Például Talcott Parsons funkcionalista megközelítésében az emberi cselekvéseket orientáló értékstruktúrák előre biztosítottak, mintegy külső objektív környezetként standard viselkedésmintákat alakítanak ki.⁴ A társadalmi valóság így a „szerkezetekben” lelhető fel. Ezek az elméletek előre meghatározott társadalmi egységből indulnak ki (például: rendszer).

² Gyakran statikus és merev dichotómiák jellemzik a szociológiai munkákat. Az egyén-társadalom vagy az elnyomók és elnyomottak fix kategóriái még a mai napig hatással vannak a társadalomtudományos gondolkodásra. Lásd Éber 2020; Escobar 1995.

³ Norbert Elias az 1960-as évek közepén folyó afrikai vizsgálódásai nyomán hívta fel a figyelmet arra, hogy a „törzs” statikus elemzési egységként jelent meg a korszak antropológiai munkáiban (Elias–King 2022).

⁴ Parsons 1991.

Azonban a '90-es évektől egyre népszerűbbé váló relacionista megközelítések a valóság más elemeit hangsúlyozzák ki.⁵

A hálózati megközelítésben Mustafa Emirbayer szerint az eleve adott szubjektumok és a belőlük levezetett attitűdök ellenében a kapcsolati folyamat lesz az elemzés konstituáló tényezője.⁶ A társadalom – e gondolkodásmód szerint – egy folyamat, amely sokkal inkább zajlik, semmint statikusan „van”. E megközelítések jelen tanulmány szempontjából releváns előnye, hogy az állam (és annak előzménye) nem fix entitásként jelenik meg, hanem történetiségében kibontakozó folyamatként, mely nem választható el társadalmi kontextusától.⁷ Más szavakkal, a társas formációkba való beágyazottság folyamatjellegű interpretációja elkerüli azt a csapdát, hogy az államra – mintegy aprioriként – teljes mértékben kiforrott intézményként tekint. Ehelyett más entitásokkal való folyamatok kölcsönhatásában szemléli, ezek az interdependenciák pedig konstituáló tényezőt jelentenek az állam mibenlétére vonatkozóan.⁸ Mindezt az erőszak-monopóliumra vetítve elmondható, hogy a figurációs szociológia elsősorban az egyének kölcsönös függési hálózatában formálódó erőszakkontrollt helyezi az elemzés fókuszterébe, elkerülvén, hogy az állam megjelenését az erőszak visszaszorulásának kizárólagos okaként értelmezze.⁹

Norbert Elias a társadalmi dinamikák hosszú távú folyamatait helyezte elemzésének homlokterébe. A német szociológus szerint az európai történelem során formálódó kölcsönös függőségi láncok egy tealeologikus célt nélkülöző, nem tervezetten történő, de retrospektív szemszögből mégis felismerhető irányú mintázatot mutatnak.¹⁰ Mindez távolról sem jelent történelemfilozófiai értelemben vett „haladást”,¹¹

⁵ A gondolatot, miszerint a társadalom inkább folyamat, mint fix entitás, elsőik között Georg Simmel fogalmazta meg. Ehhez lásd Hidas 2019.

⁶ Emirbayer 1997, 287.

⁷ Éppen ebből az időbeliségből fakadóan sokkal inkább egy funkció (erőszak-monopólium) kibontakozása lesz az elemzés tárgya, kevésbé egy statikus intézmény.

⁸ Kaspersen 2021, 48.

⁹ Manuel Eisner szerint az állami kényszerek kizárólagos jelentőségük Elias elméletében (Eisner 2003), azonban Hadas Miklós helyesen világít rá, hogy a figurációs szociológia sokkal komplexebb magyarázattal szolgál, mint amennyire azt Eisner igyekszik leegyszerűsíteni (Hadas 2014, 106).

¹⁰ Elias 2004.

¹¹ Sokkal inkább egy a szociális hálózatok jelentette kontextusból fakadó kihívásokra adaptív választ adó evolúciós folyamat, amely egyszerre több működőképes alternatívát is jelenthet. Erről bővebben a túlélési egység fogalma kapcsán írok.

hiszen az integrációs és dezintegrációs hatások mindig egyszerre voltak jelen, ahogy egy fix kezdőpont sem jelölhető ki a tények végeláthatatlan tömegében.¹² Elias ontológiai kiindulópontja szerint az emberek szükségszerűen kötődésekkel és kötöttséggel rendelkeznek, amelyekből kilépni vagy független látószöveget felvenni lehetetlen. Ezeket a kapcsolathálókat, ahol kölcsönösen függő egyének alkotják a társadalmat,¹³ az alakzat fogalmával ragadta meg, így lépve túl az egyén vs. közösség dichotómián, amely közvetetten ma is jellemzi a szociológiai gondolkodást.

Elias munkássága során egy többszintes elméleti modellt alkotott meg, melynek három főbb pillére emelhető ki: az emberek kölcsönös egymásrautaltsági láncainak meghosszabodása (erősebb integráció), az erőszak belső (felettes én) és külső (erőszak-monopólium) ellenőrzése, valamint a körülöttünk lévő világ tárgyyszerűbb, érzelmileg kevésbé intenzív leírása.¹⁴ Mindezen elemeket egymással összefüggésben lévő folyamatokként ragadta meg, amelyek hol erősítve, hol gátolva egymást, de elválaszthatatlanul egybefonódtak és alakították az európai civilizáció történetét. Például a népességszám emelkedése a konkurenciaharcok fokozódása felé hatott, ennek következtében – hogy a belső nyomás enyhüljön – erősödhetett meg a funkcionális differenciálódás. Az így létrejövő függőségi láncok koordinálási és szabályozási igénye kedvezett az erőszak monopolizálásának, mert ezek meghosszabbodásával párhuzamosan az uralmi harcok eljuthattak arra a pontra, amikor kialakult egy stabil központi igazgatás. Az interdependenciák egyre bonyolódó szövedékéből ered a társadalmi tér pacifikációja, ugyanis a funkciók összehangolhatóságának és az erőszak monopolizációjának köszönhetően fokozódik az affektusok kontrollálása, az érzelmi kitörések elfojtása.¹⁵ Összességében ezeken a pacifikált területeken a szo-

¹² Elias maga is komoly hangsúlyt fektetett arra, hogy elkerülje az „ideológiai” csapdákat, melyek különösen a hosszú távú trendek vizsgálatakor veszélyesek. Ezért egy külön előadásban foglalkozott az európai történelem integrációs-dezintegrációs és reintegrációs mintázataival, valamint a történelmi alternatívák lehetőségeivel. Ettől függetlenül egy sajátos evolucionista szemlélet jellemezte a német szociológus gondolkodását. Lásd Elias 2022a, 65–79.

¹³ Elias 2001.

¹⁴ Az elmélet áttekintéséhez lásd Felkai 2007, 507–526; Morel et al. 2000, 201–226; Elias 2004.

¹⁵ Elias koncepciója nyilvánvalóan Freudtól ered, utóbbi ugyanis a civilizációt a libidinális vágyak korlátozásaként írta le. Ehhez lásd Freud 1995, 1992.

rosabb kommunikációs kapcsolatok, az egymástól egyre inkább függő funkciók és az egyre absztraktabb csereeszközök (aranypénz, majd a papírváltó) révén az emberek közötti kölcsönös függések erősödnek. Elias – nagyon leegyszerűsítve – ezt nevezte a civilizáció folyamatának; elméletéből a szükségszerűség vagy a teleológiai/történelemfilozófiai alapzat hiányzik, célja pusztán az elvont hatásmechanizmusok feltárása volt. Elias relacionista szociológiája az emberi összeszövődések során létrejövő sajátos dinamikákat tette meg elemzése tárgyává; a társadalmi formaképződmények funkció-összefüggései képezik az elmélet epicentrumát.

Úgy vélem, ez a relacionista megközelítés nagyfokú mozgásteret biztosít a társadalmi valóság komplex értelmezésére, ugyanakkor strukturális gyengepontja a kapcsolatok vagy függőségek priorizálása, lehatárolása. Elias – bizonyos értelemben – a fizikai erőszakot tette meg az emberi közösségek elhatárolására alkalmas munkafogalom, a túlélési egység alapjául. A német szociológus jogosan tette fel a kérdést, hogy „Mi adja az olyan integrációknak, mint az államok vagy törzsek, azt a különleges jelentőséget, melynek nyomán szinte magától értetődőnek látszik, hogy rájuk gondolunk, amikor társadalmi »egészség« beszélünk?”¹⁶ A választ *A szociológia lényege* című kötetében fogalmazta meg. Eszerint egy kevésbé stabilizálódott és kiterjedt alakzat, mint a törzs, és egy igen magas komplexitást elért összeszövődés, mint a birodalom közös funkciókörökkel rendelkezik: saját tagjaik között erősen ellenőrzik a fizikai erőszakot, míg más csoportokkal szemben ösztönözhetik vagy követelhetik is. Az ilyen véd- és dacszövetségek (túlélési egységek)¹⁷ – ahogy Elias fogalmazott¹⁸ – a túlélésben betöltött kulcsszerepük révén emelkednek ki más alakzatok közül. Röviden: ezek a figurációk foglalják magukba azokat a dinamikákat, melyek mentén az emberek elkülönülnek egymástól.¹⁹ A túlélési egységek ugyanis támadó és védekező funkciókat megtestesítő alakzatok, amelyek tagjaik számára

¹⁶ Elias 1999, 142.

¹⁷ A túlélési egység koncepciója már Elias korai művében, *A civilizáció folyamatában* is benne rejlik, azonban definitív leírással csak *A szociológia lényege* című kései kötete szolgál (Elias 2004, 1999). Elias a '60-as évek elején Ghánában tevékenykedett, az ekkor született, majd 2022-ben publikálásra került kézírataiban nem egyszer ugyancsak a túlélési egység koncepcióját emelte vizsgálódásainak homlokterébe (Elias 2022b).

¹⁸ Elias 1999, 143.

¹⁹ Kaspersen–Gabriel 2008.

fizikai és mentális védelmet nyújtanak a fenyegetésekkel – akár más embercsoportokkal – szemben. Mivel nem fix entitások, hanem konszolidáló folyamatok, amelyekben az erőviszonyok a különböző alakzatokon belül és azok között dinamikusan változnak, ezért történelmileg és kulturálisan igen sokféle formavilágot képviselnek – az afrikai törzsektől az európai hűbéri kötelékeken át a nemzetállamokig.²⁰ Ezen emberi összeszövődések biztosítják az erőszak kontrollját, és gyakorolják annak legitim alkalmazását. Ebből fakadóan a szuverenitás és a legitimitás normái kiemelt jelentőségűek, ugyanis a túlélési egység addig tudja ellátni a feladatait, ameddig egy más entitás nem képes betörni az engedélye nélkül a területére, illetve amíg tagjai cselekvéseikkel megerősítik az alakzat összetartozását. Ezen a ponton fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy a túlélési egységek mindig az adott alakzatok közül azt a *legmagasabb* integrációs szintet jelentik, amely képes ellenőrizni az erőszakot. A mai kor Európájában ez a nemzetállam, de például egy afrikai ország esetében inkább egy törzs vagy klán. Tehát ma Európa legtöbb államában a klán nem túlélési egység, ellenben Afrikában gyakran fordítva van, az állam nem képes betölteni védekező és támadó funkciókat. Példaként említhető, hogy ha egy lázadó csoport olyan befolyásra tesz szert, hogy tagjait fizikai erőszakra készíti, miközben az állam nem képes felelősségre vonni, akkor a lázadó csoport jelenti a túlélési egységet. Más szavakkal, a szuverenitás normája emeli ki a túlélési egységet más alakzatok (például család, barátok, lakóközösség)²¹ közül, és ugyanez a norma élezi ki a versenyt az egyes túlélési egységek között. E funkció-összefüggések ugyanis egymással szemben fogalmazódnak meg: a kölcsönös fenyegetettség jelenti azt a hajtóerőt, amely mentén identifikálhatóvá válnak.²² Ebből fakadóan az „emberiség” csak abban az esetben szolgálna túlélési egységként, ha egy idegen

²⁰ Kaspersen 2021, 52; Elias 2022b.

²¹ Ez pedig magában foglalja, hogy a túlélési egység a legmagasabb integrációs egység, mely szabályozza az erőszakot.

²² Elias a túlélési egység meghatározása során mindig a társadalmak egymás elleni konfliktusát domborította ki, ellenben a természeti katasztrófákat, fenyegetéseket nem emelte elemzése homlokterébe. Legjobb tudásom szerint a figurációs szociológia adós maradt az ember természettel szembeni küzdelmeinek e fogalom mentén való elemzésével. Bár Amanda Rohloff bevonta az éghajlatváltozás percepcióját, könyvében egyszer sem említi meg a túlélési egységet. Lásd Rohloff 2020.

civilizációval találná szemben magát.²³ Addig azonban a figurációs szociológia látószögéből egy pluriverzumot alkot, így a fizikai erőszak kontrollja sok túlélési egység közt oszlik el. Ez a megközelítés pedig az erőszak-monopólium kialakulását is jelentősen árnyalja, hiszen már a modern állam megszületése előtt is elindult az erősebb affektus-moddellálás és az önértékkel bíró fizikai tettlegesség korlátozása. A következő fejezetben erre szeretnék rávilágítani a figurációs szociológia megközelítésén keresztül.

Az erőszak monopolizálása a túlélési egységben – áttekintés

Elias szerint a 11. századtól kezdődően – elsősorban a nyugati frank területeken – kezdett kibontakozni az a konkurenciaharc, amely lehetővé tette a több száz évvel később stabilizálódó államok létrejöttét.²⁴ A kora középkorban a földbirtokok felett rendelkező urak gyakorolták saját területükön az uralmi funkciókat. A népesség növekedése miatt fokozódott a föld iránti kereslet, ami területszerző háborúkban és politikai konfliktusokban csúcsosodott ki. Az ilyen versengések szelektív mechanizmusként szolgáltak, hiszen egyes földbirtokosok elbuktak, míg mások győzelmet arattak, ennek kimeneteleként pedig az erőforrások egyre szűkebb réteg kezében koncentráálódtak.²⁵ A folyamat eredményeként az uralmi esélyek egyre zártabbá váltak, csökkent a relatív autonómiával bírók száma. A magasabb integrációs szint²⁶ erősebb összeszövődési hálót jelentett, ami a kölcsönös egymásrautaltság okán a monopólium birtokosait is korlátozta. Az erőforrások mennyiségének

²³ Elias felhívta a figyelmet arra, hogy az emberek egymás ellenében szerveződnek, ami a történelem korai szakaszaiban nyíltabban jelent meg (Elias 2022b, 95), de a kölcsönös fenyegetettség a modern államtársadalmak korában is meghatározó tényező maradt (Elias 2022a, 79).

²⁴ Jelen fejezetben nincs tér Elias igen részletes leírásának teljes ismertetésére, így csak a legfontosabb elemeket emeltem be.

²⁵ A történelem megannyi dezintegrációs példát szolgáltat, hiszen egy már kialakult nagy területre kiterjedő figuráció is széteshetett kisebb egységekre (Elias 2004, 356). Ez többször meg is történt az európai történelem során – elég a Német-római Császárságra vagy éppen a Lengyel–Litván Unióra gondolni, azonban a legtöbb esetben a túlélési egységek egy része egyre magasabb integrációs szintet ért el.

²⁶ Fontos hangsúlyozni, hogy a túlélési egységek mindig többféle formát vettek fel, tehát egyszerre léteztek városállamok, abszolút monarchiák, valamint nemesi köztársaságok.

emelkedése ugyanis összefügg a komplexitás növekedésével, tehát több ember szükséges azok áttekintéséhez és kezeléséhez, ami valamifajta közös megegyezéshez és egyetértésen nyugvó elfogadáshoz viszi közelebb a figuráció tagjait. Egy ember ugyanis már képtelen áttekinteni birtokait, ezért más emberekre bízta a javai feletti igazgatás jogát. Elias leírásában erre szemléletes példát nyújt a királyi magánvagyon helyzete. Kezdetben ezek a gazdasági erőforrások még nem váltak el az ország gazdálkodásától, ennyiben az uralkodó személyes kiadásai és a közfunkciók ellátásának költségei egy alapból kerültek kifizetésre. Idővel azonban ezek a pénzek egyre jobban közvagyonná alakultak át, amelyek felett az uralkodó csak korlátozottan rendelkezhetett. Más szavakkal a magánmonopólium társadalmiasult, a királyi kincstár lassan átalakult államháztartássá.²⁷ Ennek eredményeként az egyéni önkény szerepe csökkent, a javakat egyre inkább közszabályozás alá vették, így választva el a magán- és közkiadásokat. Természetesen – ahogy Elias is hangsúlyozza – kisebb-nagyobb visszaesések tarkították e konkurenciaharcokat, ugyanis a centripetális és centrifugális erők mindig egyszerre voltak jelen. Az események szinte felfoghatatlan tömege pedig csak évszázadokkal később, retrospektív áttekintésben rajzol ki viszonylag egységes irányvonalat. A változás évszázados léptékű volt, üteme pedig hektikus is lehetett, melyet forradalmak és lázongások kísérhettek.

Hasonlóan alakult a legitim erőszak alkalmazásának monopóliuma és az „állam” szociogenezise is. Elias szerint a fejedelmek és királyok udvarai, valamint azok birtokigazgatása jelentette az állam funkcióinak *előképét*. Akárcsak a gazdaság, úgy az uralmi jogkörök esetében is a monopol birtokos döntési körét idővel az egyre erősödő függési láncok korlátozták, fokozódott ráutaltsága a „szakértői” rétegekre, mely az őt megillető funkciókat ténylegesen végezte. A korai hatalmi harcok az egyes uralmi jogkörök felosztása köré épültek, azonban idővel, ahogy az egyes túlélési egységek stabilabbá és komplexebbé váltak, már nem a monopóliumok felosztása volt a társadalmi küzdelmek tétje, hanem az azok felett való rendelkezés.²⁸ A német szociológus éppen ezért kiemelt figyelmet fordított a 17–18. századi történéseknek, ugyanis

²⁷ Elias 2004, 358.

²⁸ Uo. 361.

magyarázó modellje szerint az erőszak hosszú távú változásának egy meghatározó szakasza az abszolutista monarchiák kora volt, amely során sikeresen alakították ki a stabil adó- és erőszak-monopóliumot. A kölcsönös függőségi láncok komplexitásának fokozódásával a háborús funkciók egy szűkebb társadalmi csoport specializációja lett, ezzel párhuzamosan pedig a pacifikált terekben lehetővé vált a gazdasági folyamatok kibontakozása. A lovagkirályok és katonai kísérek lassan az udvari társadalom adminisztratív alakzatává alakultak át. A túlélési egységen belül az aszimmetrikus viszonyok bizonyos szempontból fennmaradtak, hiszen a szociológiai értelemben vett úr, ha nem is volt már élet-halál ura, de még mindig jelentős „tisztviselőnek” számított, bár társadalmilag ő maga is erősebben kötve volt, mint elődei. Ehhez kapcsolódóan Elias részleteiben tárta fel az udvari viselkedés kiterjedt szabályrendszerét, az érzelmek fokozódó kontrollját és a megismerés növekvő pszichologizálását.²⁹ A külső kényszerek internalizálása révén született meg a modernitás fegyelmezett embertípusa, elsőként az abszolutista udvari társaságok köreiben, majd innen terjedt szét idővel a társadalom szélesebb rétegeibe.³⁰ A konkurenciaharcokban alkalmazott erőszak is változáson ment keresztül, ugyanis kezdetben a fizikai erőszak dominált, majd egyre inkább a gazdasági, politikai és kulturális mezőbe terelődött a küzdelem. Ezzel összefüggésben a középkorban megszokott harcias konfliktusrendezés helyét idővel a kamarillapolitika vette át; a kapitalizmus kibontakozásakor a verseny különösen fontos volt, bár a társadalmi küzdelmek – amelyek korábban főként a nemesség és a király között dúltak – áttelődtek a sztrájkokra, ahol munkások és tulajdonosok feszültek egymásnak.³¹

A folyamat eredménye a fizikai erőszak lassú háttérbeszorulása volt. Mindezt jól szemlélteti, hogy a 16. századot megelőzően a becsületbeli konfliktusokból származó gyilkosságok integránsabb részét képezték a kor érték- és viselkedéskánonjának, így a kiszabott büntetések is enyhébbek voltak. Azonban az erőszak-monopólium kialakulásával az

²⁹ Elias 2005.

³⁰ Fontos kitétel, hogy a civilizáció folyamata nem egyszerűsíthető le a „fegyelmezés folyamatára”. Jelen tanulmány az erőszak korlátozását emeli ki Elias elméletéből, azonban a német szociológus munkássága sokkal komplexebb.

³¹ Ezekben a konfliktusokban is volt természetesen fizikai erőszak, azonban a gazdasági/politikai versengés vált dominánssá.

ilyen jellegű társadalmi cselekvések kikerültek az elfogadható kánonból, a helyi notabilitások pedig szigorú büntetéseket szabtak ki azokra, akik megsértették a fizikai erőszak tilalmát.³² Ennek, valamint a központosított, egyre szakszerűbb bürokrácia növekedésének, továbbá az erőszak kaszárnyákba zárásának köszönhetően a „civil életben” a gyilkosság bűnéért halál volt az ítélet,³³ ami összefügg a gyilkossági ráta csökkenésével. Az erőszak kontrollja együtt járt a magánszféra egyre erősebb jogi szabályozásával is, így az elvárt és megengedett viselkedés társadalmi produktummá vált.³⁴ Mindez része annak a folyamatnak, amit Elias a társadalom „befelé” terjeszkedéseként írt le, amilyen az úthálózat, kereskedelem, településszerkezetek és az emberi *viselkedés* összetettebbé válása, az emberek hétköznapijaiban tapasztalható komplexitás növekedése.³⁵ Ennek köszönhetően olyan esélyek váltak kezelhetővé és tervezhetővé, amelyeket korábban egyes csoportoknak katonai erővel kellett kiharcolniuk. Más szavakkal: a stabilizálódó intézmények révén a monopolhelyezettől függő emberek kisebb-nagyobb része ellenőrizheti az erőforrások elosztását, valamint a monopólium feletti rendelkezésért folytatott „csatározás” sem szabályozatlan, hanem standardizált eljárások révén válik lehetségessé. Elias áttekintően ezt a folyamatot a kizárási harcoktól – ahol az erőforrások egyre kevesebb kézben halmozódnak fel – a közmonopóliumért folytatott harcok felé – melyben a monopólium kontrollja egyre több embertől függ – való eltolódásként írta le.³⁶ A konkurenciaküzdelmek „bürokratizálódása” – a cégalapításokra és a gazdasági versenyre vonatkozó szabályozások kiépülése, valamint a politikai verseny kereteinek meghatározása (például párt- és választási rendszerek révén) – pedig végigkísérte a folyamatot. A német szociológus meglátása szerint a modern demokráciákban a nemzetállam mint túlélési egység biztosítja a fizikai erőszak monopóliuma révén, hogy a versengés szublimált formában lehetségessé váljon, tehát kontrollált keretek között folyjon gazdasági vagy politikai rivalizálás formájában. Mindezen változások azonban csak

³² Hadas 2014, 105–107.

³³ Tilly 1992.

³⁴ Oestreich 1982.

³⁵ Elias 1987, 433–442.

³⁶ Elias 2004, 363–364.

hosszú távon mutattak egyértelmű mintázatot, részleteiben gyakran visszaesésekkel és lokális variációkkal tarkított hullámzás figyelhető meg.

Elias munkásságának megalapozottságát többen megkérdőjelezték, azonban az empirikus kutatások döntő többsége a német szociológus elméletét igazolta. Elias kizárólag kvalitatív forrásokat használt az erőszak hosszú távú alakulásának elemzéséhez, hiszen kvantitatív adatok a kötet születésekor még nem álltak rendelkezésre. A múlt század '70-es éveitől azonban történészek és társadalomtudósok egész sora vette górcső alá Elias elméletét. Többségük az erőszak kontrollálását a gyilkosságok számának alakulásával vizsgálta, mely több országban is igazolta az alakzat- és folyamatelmélet által megrajzolt trendeket.³⁷ Schwerhoff azonban helyesen hívta fel a figyelmet arra a módszertani problémára, hogy a gyilkosságok számának alakulása messze nem fedile a személyközi erőszak igen széles spektrumát.³⁸ Rousseaux és Verreycken tovább árnyalja az erőszak csökkenéséről szóló diskurzust: rámutatnak, hogy az erőszak egy bizonyos típusa, az autotelikus (ön-célú) erőszak ugyan csökkent – kisebb-nagyobb visszaesésekkel –, viszont a hatóságok által gyakorolt fegyelmező erőszak nőtt. Mindez a polgárosodás folyamatát segítette a 19. században, amit a büntetendő viselkedésminták körének, valamint a túlélési egység által gyakorolt kontroll bővülése is jelez.³⁹ Úgy vélem, a radikális fizikai erőszak megnyilvánulásának jó indikátora a gyilkosságok számának alakulása; az ilyen jellegű cselekvések kriminalizálása és büntetése pedig a túlélési egység erőszak-monopóliumának stabilitását jelzi. Mindeközben rávilágít azon elméletek gyengeségeire, melyek en bloc az erőszak alkonyáról értekeznek.⁴⁰

Összességében Elias az erőszak-monopólium alatt⁴¹ azt a több száz éven át tartó folyamatot érti, amely során az egyént megfosztják a ka-

³⁷ Gurr 1981; Österberg 1996; Spierenburg 1996; Eisner 2003.

³⁸ Schwerhoff 2004.

³⁹ Rousseaux–Verreycken 2021.

⁴⁰ Például: Pinker 2018.

⁴¹ Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy Elias túlélési egysége első látásra nagyfokú hasonlóságot mutat Max Weber államfogalmával. Weber állama is az erőszak monopóliuma köré épül, kiegészülve a bürokratikus igazgatással (Weber 1987). Azonban – ahogy arra Kaspersen is rámutat – ez egy időben erősen lehatárolt elemzési egységet jelent, ugyanis csak a 16. századtól kezdődően alakult ki a weberi értelemben vett intézmény. Ellenben az

tonai hatalmi eszközök fölötti szabad rendelkezéstől, ezt a funkciót a központi hatalom számára kizárólagossá teszik.⁴² Ez a folyamat erősen összefüggött az adóztatás kizárólagos jogának monopolizálásával, ugyanis Elias meglátása szerint az anyagi javak biztosítják az erőszak monopóliumát, ami pedig az adószedés kizárólagos felügyeletét egy szűk csoport kezébe helyezi. Ez egyazon monopolhelyzet két oldala, egymástól nem elválaszthatóak. E jogkörök kevés kézben való összpontosulására számos történelmi példa felhozható, köztük olyanok is, ahol a társas összeszövődések hálójá kevésbé komplex, a munkamegosztás alacsony szinten differenciálódott. Azonban az adóztatási és uralmi monopólium csak a magas fokú kölcsönös egymásrautaltság hálózatából álló társadalmak életében volt képes stabil, szakszerű intézményi szinten fennmaradni. Míg kezdetben a szociális harcok e monopóliumok megszüntetésére irányultak, az egyes alakzatok (hűbéri kötelékek) központtól való nagyobb függetlensége érdekében, addig az abszolutizmus időszakára már a társadalmi küzdelmek az adott uralmi központ irányítása felett folytak. „Állam”-ról – Elias meglátása szerint – ekkortól van értelme beszélni, melynek két kulcsmonopóliuma az adószedés és a legitim fizikai erőszak. Ezek megszűnése esetén állam sincs, azonban ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy a túlélési egység mint kategória veszélyben volna, hiszen funkcióit egy másik összeszövődés is átveheti.

Az erőszak funkciója a túlélési egységben

Ahogy korábban már említettem, Elias úgy vélte, hogy a túlélési egység olyan alakzat, mely funkcióit a túlélés érdekében szervezi meg, ezáltal a fizikai biztonságot jelentő védekező- és támadó képességeket testésíti meg.⁴³ Ezek a figurációk azáltal, hogy hegemon uralmi tereket alakí-

erőszakkontroll már korábban kialakulóban volt, elsősorban nem bürokratikus intézmények, hanem például hűbéri és udvari alakzatok berkein belül. Ráadásul az afrikai törzsek és városi közösségek vizsgálata során a weberi állam torzítaná az elemzéseket, ugyanis erősen kötődik az európai történelemhez. A túlélési egység – transzhistorikus voltából fakadóan – alkalmasabb a hosszú távú történelmi folyamatok, vagy nem európai összeszövődések leírására (Kaspersen 2021, 21–22). Természetesen Weber állama is kiterjeszthető a modern apparátust megelőző alakzatokra és a nem nyugati figurációkra, azonban véleményem szerint a fogalomhoz tapadó, az európai modernitásra utaló képzettársítások révén túlterhelnének annak használatát.

⁴² Elias 2004, 354.

⁴³ Elias 1978.

tanak ki, pacifikálják a társadalmat, standard eljárásokkal szabályozva a hétköznapi életet. Sajátosságuk ugyanakkor az, hogy egyre nagyobb integrációs szinten igyekeznek megszervezni magukat.⁴⁴ Ha egy túlélési egység kellőképp stabilizálódik, akkor egy sikeres monopolizációs folyamat alakult ki, mely nagyobb, erősebb és területileg jobban körühatárolt figurációt hoz létre. Mindez együtt jár az adott alakzat belső szervezettségének és „uralmi képességeinek” erősödésével, illetve funkcióinak kiszélesedésével.⁴⁵ A folyamat az erőszak kapcsán az autotelikus erőszak háttérbe szorítását és az instrumentális erőszak térnyerését jelenti,⁴⁶ hiszen a túlélési egység nemcsak elfogadhatóvá, hanem egyenesen szükségszerűvé teszi a más túlélési egységek tagjaival szemben alkalmazott erőszakot (háború), miközben saját tagjai közt erősen korlátozza azt.⁴⁷ A „mi-én” egyensúlyi relációban ez erősebb kötést hozhat létre a tagok között, a közös védekezés/támadás a szolidaritás fokozódásával járhat együtt.

A háború ugyan eltér – de nem szakad el – a személyközi erőszaktól. Mikroszinten az egymás elleni gyűlölet, félelem vagy harag erős kísérőjelensége lehet, de makroszinten szemlélve a háború egy jól kigondolt stratégiai magatartás, egyes csoportok által meghatározott és megszervezett érdekek radikális követése.⁴⁸ Más szavakkal, háborúról akkor beszélünk, amikor túlélési egységek más túlélési egységeket „ellenségként” kategorizálnak, és a központi hatalom által szervezett módon, erőszakkal lépnek fel ellenük. Az ellenségeskedés azért áll fenn, mert a csoportok között érdekellentét van egy kölcsönös elismerési folyamat kapcsán,⁴⁹ amelyet csak harccal lehet feloldani: ebben az egyik csoport megpróbál valamilyen módon felülkerekedni a másikon. Azonban a ci-

⁴⁴ Elias 1974.

⁴⁵ Elias 2022a; Kasperesen 2021.

⁴⁶ John Pratt jelentősen árnyalja ezt a képet (Pratt 2005, 260), ugyanis a nemzetiszocialista Németország példáján keresztül szemlélteti, hogy az erőszak fokozott kontrollja és instrumentalizálódása miképp folyt párhuzamosan embercsoportok megsemmisítésével – mindezt egy erős kölcsönös függőségi láncokba szervezőtő túlélési egységen belül. A téma kapcsán Abram de Swaan megközelítése kevésbé a fúzió gondolatára épül (mint Pratt esetében), sokkal inkább az elkülönítést helyezi középpontba. De Swaan szerint a civilizáció folyamata *mellett*, attól térben elkülönítve jelenik meg a de-civilizáció (Swaan 2001). Tehát az autotelikus erőszak, a jogfosztás és deprimálás csak lehatárolható területen történik, vagy adott csoportra irányul.

⁴⁷ Ez az erőszak-monopólium túlélési egység általi kisajátítását is jelenti.

⁴⁸ Kaspersen 2021, 62.

⁴⁹ Ez lehet bizonyos erőforrások feletti uralom elismerése, jogkörök elismerése stb.

vilizációs folyamat során a játékmódok sokasodnak, a fizikai erőszak alkalmazását szublimált formái váltják fel.

Elias – bár sosem fejtette ki a maga teljességében – olvasatában a túlélési egység eltérő „szférákat” foglal magában, melyek hatalmi esélyeket testesítenek meg. Példaként a gazdaság kapcsán kialakuló elosztási konfliktusokat emelte ki, melyek azonban egy kölcsönösen függő, de már centralizált figuráción belül zajlottak, gyakran az egyenlőbb (de nem abszolút) életesélyek érdekében.⁵⁰ Úgy vélem ebből kiolvasható Elias azon feltevése, miszerint a társadalmi differenciálódás, a kölcsönös függések erősödése és a túlélési egység monopóliumainak stabilizálódása egyfajta *teremtő feszültséget* hozott létre. A társadalmi küzdelmek ugyanis már nem vezettek dezintegrációhoz, mivel az erőközpontok túl stabilak voltak, azonban az egymásra utaltság okán a fizikai erőszak szublimált formái, például a gazdasági (sztrájk) vagy politikai (propaganda, agitáció) erőszak felértékelődtek. A középkor gyakori lázadásaival ellentétben sokkal kisebb megrázkódtatás révén is el lehetett érni a figuráción belül egy relatív egyensúlyi állapotot, ami a túlélési egységek adaptivitásának fokozódását segítette elő.

A jövőbeni kutatások egy-egy lehetséges iránya

Elias nyomán Kaspersen igyekezett a túlélési egység bővülő funkcióköreit leírni, azonban esetében ez kimerült a legitimáció kiépítésében.⁵¹ Ennek révén sikerült a szublimált erőszak vizsgálata előtt megnyitni az utat, azonban további vizsgálódások és elméleti korrekciók szükségese annak érdekében, hogy a figurációs szociológia a maga teljességében képes legyen megragadni a jelenség komplexitását. Ezért vélem indokoltnak a *rend-képzet* kifejezés bevezetését, mely olvasatomban a legitimáló mellett a célt kijelölő és orientáló funkciókat is magában foglalja.⁵² A figurációs szociológia számára az intellektuális eszköztár fentebb említett bővülésével leírhatóvá válnak azok a stratégiák és értelemvilágok, melyek mentén a túlélési egység kijelöli értékeit, cél-

⁵⁰ Elias 1999, 148.

⁵¹ Kaspersen 2021.

⁵² Kurucz 2023.

jait, eszközöket rendel hozzá, valamint ehhez megszerzi tagjainak támogatását. A jövőbeni kutatások számára jelentős potenciált jelenthet az 1) egyes túlélési egységeken belül az eltérő rend-képzeteket képviselők között zajló küzdelem, valamint a 2) túlélési egységek között feszülő rend-képzetek vizsgálata.

Cas Wouters és Michael Dunning helyesen mutattak rá,⁵³ hogy a monopolmechanizmusok és a velük járó konkurenciaharcok továbbra is eleven részei társadalmi valóságunknak, tehát semmi sem utal arra, hogy a nyugati társadalmak elérték volna a történelem végét.⁵⁴ A második világháborút követően kialakuló jóléti államok olyan túlélési egységek voltak, amelyekben a fizikai és az anyagi biztonság mindenki számára elérhető volt, ennek nyomán az értelemtermelés és értelemközvetítés funkciói elkerülhetetlenül felértékelődnek a modern társadalmakban, ugyanis a kultúrafogyasztásba egyre szélesebb rétegek csatlakoztak be.⁵⁵ Ezzel párhuzamosan az állam funkcióköreinek bővülése mellett a gazdasági alakzatok integrációja is jelentős fejlődésen ment keresztül. Ennek köszönhetően mind az állam, mind a gazdasági szereplők stabilitása nőtt, feladatköreik bővültek, miközben az állampolgároktól/fogyasztóktól való függésük fokozódott. A gazdasági szereplők megerősödésével és egy új réteg feltűnésével (CEO) azonban eltolódtak a korábban megszokott hatalmi egyensúlyok is, amelyekben az állam képezte a legmagasabb integrációs szintet.⁵⁶ Mindez pedig újfajta konfliktusokhoz vezetett, ugyanis mind a politikai, mind a gazdasági alakzatok növekvő befolyást kívánnak gyakorolni a lakosság érték- és viselkedéskanonjára a lojalitás kiépítése és saját céljaik elérése érdekében. Ennek egy eklatáns példája a Coca-Cola 2019-es magyarországi plakátkampánya nyomán kialakuló konfliktus.⁵⁷ A Sziget Fesztivál megannyi külföldi turistát vonz, többségük Nyugat-Európából érkezik, így egy liberálisabb értékrend jellemzi őket. Ehhez kapcsolódva a Coca-Cola a melegek elfogadását népszerűsítő reklámkampányba kezdett, a plakátok az egyhetes rendezvényre voltak időzítve. Fő üze-

⁵³ Wouters–Dunning 2019, 147–160.

⁵⁴ Vö. Fukuyama 2024.

⁵⁵ Schelsky 2022.

⁵⁶ György 2017, 70.

⁵⁷ *The Guardian* 2019.

neteik a „Szerelem forradalma” tematika köré épültek: mosolygó meleg párokat ábrázoltak olyan feliratokkal, mint a „nulla cukor, nulla előítélet”. A cég által kommunikált rend-képzet azonban élesen szembe ment a jobboldali kormány által ideálisnak vélt „keresztény-nemzeti” érték- és viselkedéskánonnal. A válasz nem váratott magára sokáig: Boldog István, a Fidesz helyettes szóvivője a Coca-Cola termékek bojkottjára szólított fel, ezt követően pedig mind a kormány sajtó, mind a vállalat a helyes életre vonatkozó saját elképzeléseit hangoztatta úgy, mint a többség által preferált életstílust. Úgy gondolom ez a vázlat rámutat a túlélési egység (mely továbbra is a magyar állam) és az országhatárokon túlnyúló gazdasági alakzatok egymásra hatására, a közöttük feszülő lehetséges konfliktusokra. A téma kifejtése megannyi lehetőséget hordoz magában, így a szuverenitás kérdésétől az elismerésigények ütközésén át egészen a túlélési egységek formaváltozásáig (nem egy sci-fi tematizálja, hogy a jövőben a vállalatok monopolizálják azon funkciók nagy részét, melyek ma az állam kezében vannak).

A túlélési egységek közötti versengés kapcsán Elias is hangsúlyozta, hogy a hidegháború jelentette kölcsönös fenyegetettség és verseny miképp járult hozzá az egyes túlélési egységek (például az USA és a Szovjetunió) fejlődéséhez, valamint arra is rámutatott, hogy miképp vezethet a versengés elvesztése a dezintegráció irányába.⁵⁸ A gazdasági szféra eliasi elemzéséhez hasonlóan a technológiai szféra differenciálódása – ami magával hozta az életvilág mediatizálódását⁵⁹ – új játékmódok sokaságát hívta életre. A figurációs szociológia számára ezen folyamatok az információs hadviselésre irányítják a figyelmet, hiszen a különböző versenyhelyzetekben – legyen az politikai, gazdasági vagy katonai – igen élénk információalapú tevékenységek zajlanak. Ezek közé sorolható „a gazdasági és katonai hírszerzés, a félrevezetés, a megtévesztés, a propaganda tevékenység.”⁶⁰ Különösen érdekes a kognitív (tudati) dimenzióban megvalósuló információs tevékenységek közül az emberek gondolkodását befolyásolni kívánó propaganda. Ennek eltérő közvetítői lehetnek az elektronikus és a nyomtatott sajtótól kezdve

⁵⁸ Elias 2007.

⁵⁹ Berger 2023.

⁶⁰ Haig 2011.

a közösségi oldalakon át egészen a személyes kommunikációig.⁶¹ A szublimált erőszak ezen formája irányulhat a túlélési egység döntéshozóinak befolyásolására, ekkor a konfliktus kimenetele szempontjából negatív döntések kikényszerítése a cél. Ám irányulhat a figuráció többségére is, ekkor az alakzat belső stabilitásának megbontása a cél. A 21. században az orosz–ukrán, az Izrael–Hamász konfliktusok, vagy éppen Kína és az USA szembenállása során megvalósuló propagandatevékenység elemzése mutathat rá arra, hogy a kölcsönös fenyegetettség hatására az egyes túlélési egységek kénytelenek jobb stratégiát kialakítani, fokozni belső hatékonyságukat, és biztosítani állampolgáraik elköteleződését – ideológiai síkon, de akár erőszak árán is. Ha ez nem sikerül, vagy nem bizonyul elégségesnek a másik jelentette fenyegetés leküzdésére, akkor az egyik konfliktusban álló figuráció elveszítheti szuverenitását, tagjai akár a fizikai megsemmisülést is elszenvedhetik. Ebből fakadóan a túlélési egységek közötti szublimált erőszakon alapuló konfliktus radikális esetben az élet-halál harc formáját is öltheti, ahol fizikai erőszak bevetésére is sor kerülhet.⁶²

Összegzés

Jelen tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy röviden bemutassam az erőszak-monopólium kialakulását Norbert Elias munkássága révén. A német szociológus által alkalmazott relacionista megközelítés előnye, hogy nem az államot tekinti elemzési alapnak, hanem a túlélési egységet, mely egy dinamikusan, társas összeszövődések hálójában változó folyamat. Ennek köszönhetően az állam kialakulását megelőzően is keretezhetővé válik az erőszak kontrollja és monopóliumának stabilizálódása. Az ilyen figurációk támadó- és védekező funkciókat testésítenek meg, a történelem folyamán megannyi formát öltöttek, mint például a hűbéri kötelékek, vagy a nemzetállamok. A túlélési egységek az erőszakkontroll köré szerveződnek: tagjaik között tiltják az erőszakot, más támadó- és védekező figurációkkal szemben akár kíváncsúnak is tekinthetik. Ez az autotelikus erőszak mérséklődését és az instru-

⁶¹ Haig 2011.

⁶² Lásd Irán és Izrael kapcsolatát.

mentális erőszak térnyerését jelenti. Bár többen megkérdőjelezték Elias erőszakcsökkenésre vonatkozó tézisét, az empirikus kutatások – némi módszertani vita keresttüzében – igazolták a német szociológus meglátásait. Ugyanakkor árnyaltabb képet is adnak, hiszen az erőszak egyes formái – például a fegyvelmezés – éppen elterjedtebbé váltak, ami ugyanakkor az erőszak-monopólium stabilizálódásának indikátora is.

A civilizációs folyamat előrehaladtával a fizikai erőszak szublimálódott, ezzel párhuzamosan új eljárások váltak lehetővé. Elias azonban csak az alapjait fektette le a jelenség vizsgálatának. A kortárs történeti szociológusok számára érdekes vizsgálati terepet jelenthet mind a túlélési egységeken belül az eltérő rend-képzeteket képviselők közötti (nem fizikai) küzdelem, mind a túlélési egységek között zajló rend-képzetek összeütközése.

Irodalom

- Berger, Viktor 2023: *Az életvilág mediatizálódása*. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó.
- Blomert, Reinhard 2012: The Taming of Economic Aristocracies. *Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung*, 1. évfolyam, 2. <https://quod.lib.umich.edu/h/humfig/11217607.0001.203/--taming-of-economic-aristocracies?rgn=main;view=fulltext> (letöltve: 2024.10.30.)
- Éber, Márk Áron 2020: *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Eisner, Manuel 2003: Long-Term Historical Trends in Violent Crime. *Crime and Justice*, 30(?), 83–142.
- Elias, Norbert 1974: Towards a theory of communities. In Bell, Colin – Newby, Howard (szerk.) *The Sociology of Community*. London, Routledge, xxv–xxvi.
- Elias, Norbert 1978: *What is sociology?* New York, Columbia University Press.
- Elias, Norbert 1987: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Elias, Norbert 1999: *A szociológia lényege*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Elias, Norbert 2001: *The Society of Individuals*. New York – London, Continuum.
- Elias, Norbert 2004: *A civilizáció folyamata*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Elias, Norbert 2005: *Az udvari társadalom*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Elias, Norbert 2007: *Involvement and detachment*. Dublin, University College Dublin Press.
- Elias, Norbert 2022a: The Formation of States and Changes in Restraint. In Bogner, Artur – Mennell, Stephen (szerk.) *Civilisations, Civilising Processes and Modernity – A Debate*. Sao Paulo, Palgrave Macmillan, 65–80.
- Elias, Norbert 2022b: Fission and Fusion: The Next Stage of Tribe Formation. In Reicher, Dieter – Jitschin, Adrian – Post, Arjan – Alikhani, Behrouz (szerk.): *Norbert Elias's African Processes of Civilization*. Berlin, Springer VS., 87–110.

- Elias, Norbert – King, Hazel 2022: African Village-States: The Formation of Survival Units. In Reicher, Dieter – Jitschin, Adrian – Post, Arjan – Alikhani, Behrouz (szerk.) *Norbert Elias's African Processes of Civilization*, Berlin, Springer VS., 47–60.
- Emirbayer, Mustafa 1997: A Relational Manifesto. *American Journal of Sociology*, 103. évfolyam, 2, 281–317.
- Escobar, Arturo 1995: *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton, Princeton University Press.
- Felkai, Gábor 2007: *A német szociológia története a századfordulótól 1933-ig*. 1. kötet. Budapest, Századvég Kiadó.
- Fukuyama, Francis 2024: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Gabriel, Norman – Kaspersen, Lars Bo 2008: The Importance of Survival Units for Norbert Elias's Figurational Perspective. *Sociological Review*, 56. évfolyam, 3, 370–387.
- Gurr, Ted Robert 1981: Historical Trends in Violent Crime: A Critical Review of the Evidence. *Crime and Justice*, 3, 295–353.
- György, László 2017: *Egyensúlyteremtés – A gazdaságpolitika missziója*. Budapest, Századvég.
- Hadas, Miklós 2014: Erőszakkontroll és intimitás. Kritikai adalékok Norbert Elias civilizációelméletéhez. *Erdélyi Társadalom*, 7. évfolyam, 2, 97–122.
- Haig, Zsolt 2011: Az információs hadviselés kialakulása, katonai értelmezése. *Hadtudomány*, 21. évfolyam, 1–2, 12–28.
- Hidas, Zoltán. 2019: A formák és az élet – Georg Simmel és a mindennapok szellemi megmentése. *Replika*, 112. évfolyam, 3, 37–45.
- Kaspersen, Lars Bo 2021: *War, Survival Units, and Citizenship: A Neo-Eliasian Processual-Relational Perspective*. London, Routledge.
- Kurucz, Barnabás 2023: Közegészségügy a figurációs szociológia tükrében, *Tudásmenedzsment*, 24. évfolyam, 2, 18–32.
- Morel, Julius et al. 2000: *Szociológiaelmélet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Oestreich, Gerhard 1982: *Neostoicism and the Early Modern State*. London – New York, Cambridge University.
- Österberg, Eva 1996: Criminality, Social Control, and the Early Modern State: Evidence and Interpretation in Scandinavian Historiography. In Johnson, Eric A. – Monkkonen, Eric H. (szerk.) *The Civilization of Crime. Violence in Town and Country since the Middle Ages*. Urbana, University of Illinois Press, 35–62.
- Parsons, Talcott 1991: *The Social System*. London, Routledge.
- Pinker, Steven 2018: *Az erőszak alkonya*. Budapest, Typotex.
- Pratt, John 2005: Elias, punishment and decivilization. In Pratt, John et al. (szerk.) *The New Punitiveness*. Cullompton, Devon, Willan Publishing, 256–271.
- Rohloff, Amanda 2020: *Climate Change, Moral Panics, and Civilization*. London – New York, Routledge.
- Rousseaux, Xavier – Verreycken, Quentin 2021: The Civilising Process, Decline of Homicide, and Mass Murder Societies: Norbert Elias and the History of Violence. In *Norbert Elias in Troubled Times*. Sao Paulo, Palgrave Macmillan, 139–158.
- Schmitt, Carl 2002: *A politikai fogalma*. Budapest, Attraktor – Pallas Stúdió.
- Schwerhoff, Gerd 2004: Social Control of Violence, Violence As Social Control: The Case of Early Modern Germany. In Roodenburg, Herman – Spierenburg, Petrus Cornelis (szerk.) *Social Control in Europe 1500–1800*. Columbus, Ohio State University Press, 220–246.
- Sigmund, Freud 1992: *Rossz közérzet a kultúrában*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Sigmund, Freud 1995: *A szexuális élet pszichológiája*. Budapest, Cserépfalvi kiadó.

- Spiereburg, Petrus Cornelis 1996: Long-term Trends in Homicide: Theoretical Reflections and Dutch Evidence, Fifteenth to Twentieth Centuries. In Johnson, Eric A. – Monkkonen, Eric H. (szerk.) *The Civilization of Crime: Violence in Town and Country Since the Middle Ages*. Urbana, University of Illinois Press, 63–105.
- Swaan, Abram de 2001: Dyscivilization, mass extermination and the state. *Theory, Culture & Society*, 18. évfolyam, 2–3, 237–243.
- The Guardian* 2019: Pro-LGBT Coca-Cola adverts spark boycott calls in Hungary. *Theguardian.com*, augusztus 5. <https://www.theguardian.com/world/2019/aug/05/pro-lgbt-coca-cola-ads-spark-boycott-calls-in-hungary> (letöltve: 2025.01.30.)
- Tilly, Charles 1992: *Coercion, Capital and European States, A.D. 990–1992*. Cambridge MA – Oxford UK, Wiley–Blackwell.
- Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom 1*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wouters, Cas – Dunning, Michael (szerk.) 2019: *Civilisation and Informalisation. Connecting Long-Term Social and Psychic Processes*. Sao Paulo, Palgrave Macmillan.